

Kozák Gyula

AZ ORAL HISTORY ARCHIVUMRÓL

(Bevezetés az OHA 56-os interjúinak
annotált jegyzékéhez)

263 interjú annotált jegyzékét nyújtjuk át az olvasónak. Valamennyi interjú alanya érintett volt az '56-os forradalomban. Ki a politikai, szellemi előkészítésében, ki a fegyveres harcokban, ki a november 4-e utáni ellenállásban, ki pedig a forradalom szellemiségét ébren tartó emigrációs tevékenységben, s legtöbbjük megtapasztalhatta a Kádár-korszak börtönvilágát is. Az interjúalanyok egy másik csoportja az ellenkező, a hatalmi oldalon, az egykori megtorlók mellett (között) volt található, vagy maga is valamilyen szinten részt vett az ún. kádári konszolidációban, abban a politikai folyamatban, amelyben '56-ot ellenforradalomként kellett megnevezni és minősíteni.

AZ ORAL HISTORY ARCHIVUM ELŐZMÉNYEI

Az interjúkat még 1981-ben kezdtük gyűjteni, amikor reményünk sem lehetett arra, hogy a levéltárak megnyílnak, s a történettudomány hagyományos forrásainak fölhasználásával (is) lehet majd kutatásokat folytatni. Akkori szándékaink szerint legalább azokat az ismereteket, tapasztalatokat kívántuk megmenteni az utókornak, amelyek az érintettek emlékezetében megmaradtak. Az Oral History Archivum intézményes keretek között 1985-ben kezdte el tevékenységét az MTA-Soros Alapítvány támogatásával a Művelődéskutató Intézet helyiségeiben. Ekkor azonban már ötévi részben legális, részben „illegális” múltja volt.

Először az előzményekről essék szó. A hetvenes–nyolcvanas évek fordulóján ugyanis Hegedűs B. Andrással hozzákezdtünk az '56-osok emlékeinek magnetofonos gyűjtéséhez.¹ Azt gondoltuk (s joggal!), hogy a forradalom szereplőinek emlékezete alapján legalább részlegesen rekonstruálhatók lesznek a forradalom történetének egyes elemei, amelyeket a hivatalos történetírás csak meghamisítva, vagy egyáltalán nem tár a közvélemény elé.

1981-ben, a forradalom (illetve az akkori szóhasználattal élve: ellenforradalom) kitörésének huszonötödik évfordulója alkalmából a rádióban, a televízióban és sajtóban a kor hivatalos szemléletét tükröző emlékműsorok hangzottak el, s ezek – fenntartva a kontinuitást –, változatlanul az ismert gyalázkodásokat ismételtették.² Ennek ellensúlyozására jöttek létre a több hónapon át folytatódó kerekasztal-beszélgetések a forradalom különböző területein tevékenykedők részvételével.

A kerekasztal-beszélgetés résztvevői a következők voltak: Donáth Ferenc, Göncz Árpád, Halda Alíz, Hegedűs B. András, Litván György, Mécs Imre, Mérei Ferenc, Rácz Sándor, Vásárhelyi Miklós mint a forradalom aktívan szereplői, és a kérdezők oldalán Csalog Zsolt író, szociográfus, Kozák Gyula szociológus, Szabó Miklós történész. A több hónapig tartó, magnetofonra rögzített, konspiratív körülmények között lefolytatott beszélgetés-sorozat célja nem volt kevesebb, mint egymás emlékeit is kontrollálva és kiegészítve összerakni a résztvevők ismeretanyaga, emlékei alapján a forradalom (általuk ismert, meglehetősen széles területet felölelő) történetét.³

Ezzel párhuzamosan, illetve ezt követően készültek interjúk a forradalom különböző területein tevékenykedőkkel, továbbá sor került néhány szűkebb körű beszélgetésre, egyes konkrét kérdések tisztázása érdekében.⁴

A *Kerekasztal* a maga idejében kiemelkedő értékű dokumentum volt, hiszen egy meghatározott nézőpontból ez volt az egyetlen összefoglalása a forradalomnak, s természetesen nemcsak összefoglalása, hanem autentikus értékelése is, mert a megszólalók többsége professzionális politikus, politológus, történész is egyben, tehát nem csak a résztvevő, alulnézeti értékelés született meg, hanem egy, a későbbiek során felhasználható tudományos elemzés is.

Az *Oral History Archivum* másik előzménye az MTA Közgazdaság-tudományi Intézete keretében lefolytatott vezetővizsgálat, amely kapcsolódott egy ott folyó, Tardos Márton által vezetett empirikus közgazdasági vizsgálatához.⁵ E kutatás interjúalanyai között sokan voltak, akik az 1956 utáni korszakban végig, vagy igen hosszú ideig töltötték be gazdasági, politikai vezető pozíciót, s véleményük, attitűdjük, tevékenységük jellemző a korszak vezetőire. Az itt készült interjúk között is mintegy másfél-két tucatnyi olyan található, amelyet akkor is el kellett volna készítenünk, ha szigorúan csak az 1953–1963 közötti korszak, gazdasági és politikai történéseire koncentrálnánk.⁶ (Ezeket az interjúkat az annotált jegyzékben „V” betűvel jelöljük.)

Intézményes keretek között és a jelenlegi nevén 1985-ben kezdte meg munkáját az Oral History Archivum, a Soros Alapítvány anyagi, s Vitányi Iván intézményi támogatása mellett.⁷ Már a vezetővizsgálat során nyilvánvalóvá vált számunkra, hogy amennyiben a feldolgozás során olyan kérdésekre is választ kívánunk kapni, hogy az egyes ember hogyan jutott el a történelmi szereplésig, s miért éppen úgy cselekedett, ahogyan, a teljes életútját kell megismernünk. Ily módon a historikus és a szociológus közelítést együttesen alkalmaztuk: teljes életútinterjúkat készítettünk. Jelenleg az Oral History Archivumban (a töredékekkel, részinterjúkkal együtt) 451 interjú található, a vezetővizsgálat során készített interjúkkal együtt (156 darab) 597 életútinterjú készült el.

A magnetofonra mondott élettörténetet eszköznek tekintettük, amelynek segítségével viszonylag átfogóan ismerhetjük meg az egyes sorsokon keresztül a történelemben szerepet játszó ember gyakran spontán módon, az interjúkészítő beavatkozása nélkül nem verbalizálható szubjektív tapasztalatait, illetve a történettudomány számára forrásértékű, másutt nem fellelhető ismereteit. Ugyanakkor végig tudatában voltunk és vagyunk, hogy csak az interjú alapján nem lehetséges történetírás, ám ez fordítva is igaz, csak a hagyományos forrásokra támaszkodva igen féloldalas, torzított kép tárulna elénk.⁸

A MEGINTERJÚVOLTAK KÖRE

Bár az Oral History Archivum megalakulása óta fő gyűjtési körének az '56-os forradalom szereplőit tekintette, magát a forradalmat egy folyamat részeként értelmezte, amely 1953-ban Sztálin halálakor kezdődött, és szűkebb értelemben 1963-ig, az általános amnesztiáig, tágabb értelemben a Kádár-rendszer bukásáig, az 1989-es rendszerváltásig tartott.

Sem az '56-os forradalom, sem tágabban az a történeti korszak, amelyben a forradalom megérlelődött és lefolyt nem értelmezhető az előzmények és a következmények nélkül. Éppen ezért az interjúalanyok kiválasztásánál is arra törekedtünk, hogy azok reprezentálják (természetesen nem statisztikai értelemben) elsősorban az 1953–1963 közötti korszakot, másodsorban pedig az 1945 utáni magyar történelmet.

Az OHA gyűjtőmunkájának középpontjában azok állnak, akik az *'56-os forradalom szereplői, áldozatai, alakítói, meghatározó személyiségei* voltak. Akár úgy, hogy értelmiségiekként, a rendszerből kiábrándult kommunistaként a szellemi előkészítésben vettek részt, akár úgy, hogy magában a forradalomban játszottak aktív szerepet.

Az '56-os interjúkat jól elkülöníthető, karakterisztikus csoportokba sorolhatjuk. Ezek a csoportok (a teljesség igénye nélkül) a következők:

- a rendszerrel szembeforduló volt kommunisták, akik többségükben már 1953 után Nagy Imre mellé álltak, és a forradalom szellemi előkészítésében vettek részt;

- a pesti srácok, az utcai harcosok, akik a forradalom kitörése után spontán csatlakoztak a felkeléshez, s a november 4-e utáni fegyveres ellenállásban is részt vettek;

- a munkástanácsok, forradalmi bizottságok, különböző helyi öngazgatási szervek, a Nagy-budapesti Központi Munkástanács vezetői és tagjai;

- a fegyveres testületek, elsősorban a Néphadsereg azon tisztjei és katonái, akik a forradalom mellé álltak;

- a forradalom napjaiban újjászerveződő pártok vezetői;

- a szellemi ellenállás reprezentásai, különböző illegális lapok szerkesztői, kiadói és szerzői;

- az értelmiségiek különböző – a forradalom napjaiban létrejött – szervezeteinek képviselői;

- egyetemisták és (kisebb mértékben) középiskolások, akik különböző módon (részben fegyveresen, részben csak a fegyveres harcot előkészítve) vállaltak szerepet;

Természetesen egy-egy személy több csoportba is tartozhat, és olyan fontos személyek is vannak, akik egyik fenti csoportba sem sorolhatók be.

Gyakran nem kapcsolódnak közvetlenül magához a forradalomhoz azok a személyek, akik az *ötvenes éveket csinálták*, de a történelem alakulása, a korszak megértése az ő megkeresésük és megszólaltatásuk nélkül elképzelhetetlen. Kik jöttek, jöhettek itt számításba? Elsősorban a politikai élet szereplői, s minél magasabb beosztásban voltak, annál több fontos információhoz juthattak, ám annál nagyobb volt annak az esélye is, hogy ezeket az információkat elhallgas-

sák, hiszen saját negatív történelmi szereplésüket kellett volna elélni tárnai, amennyiben őszintén megnyilvánulnak. E megszorítás ellenére sem érdektelnek ezek az interjúk, mert igen sok részletkérdésben jutottunk korábban nem ismert tények birtokába és az interjúkból megismerhettük az interjúalanyaink attitűdjét, gondolkodásmódját, megnyilvánulásaik mozgatórugóit, motívumait. Sikertült néhány ÁVH-s tiszttel, főtiszttel is interjút készíteni.⁹

A következő csoportba az *1945 utáni koalíciós korszak politikai pártjainak kiemelkedő személyiségei* tartoznak. Szerencsénk volt, mert az ötvenes évek súlyos megpróbáltatásai ellenére, börtönök és munkatáborok után is sikerült még a koalíciós korszak pártjainak számos kulcsfiguráját megszólaltatnunk. A történelem nem prognosztizálható fordulata, hogy interjúalanyaink közül többen a kommunista rendszer bukása után, magas életkoruk ellenére reaktiválódtak, s korábban lezártak hitt életük újabb fontos eseményekkel bővült.¹⁰

A forradalom leverése utáni korszak politikai vezetőinek egy része még a kutatás megkezdésekor is aktív volt. Sőt, sok olyan vezető is tevékenykedett, aki már az '56 előtti korszakban is fontos szerepet játszott a politikai életben. A még aktív korban lévő második-harmadik vonalbeli '56 előtti politikai vezetők, a Kádár-korszakban különböző területeken közép- és felsővezetőként kaptak „jutalomállást”. Például az ÁVH-sok a külügyben, a külkereskedelemben, a szövetkezetekben, a kulturális életben, a szakszervezetekben voltak felülreprezentálva. Sok '56 előtti vezető változatlanul magas posztot töltött be az '56 utáni korszakban is. Noha természetesen nem várhattuk el, hogy mindenki teljes őszinteséggel szóljon meg a magnetofon előtt, s elmondja azokat a motívumokat, amelyek egykori cselekedeteit és gondolkodásmódját meghatározták. A velük készült interjúk azonban mégis sok hasznos adalékot tartalmaznak.¹¹

A megkeresendők jól körülhatárolható csoportját képezik az *emigránsok*. Elsősorban az 1956 utániak kerültek érdeklődésünk fókuszába, vagyis azok, akik a forradalom utáni megtorlások elől menekültek külföldre (s ők azok, akik az 56-osok valamelyik csoportjába is beletartoznak), de a Rákosi-korszak elől különböző időben elmenekülőket is érdeklődtünk, hiszen közülük sokan emigrációs tevékenységük fókuszába helyezték '56 szellemiségének őrzését. E területen megnehezítette a munkánkat, hogy 1985-ben, illetve az azt követő két-három évben még ezek a személyiségek nem jöttek – mert többnyire nem is jöhettek – haza Magyarországra, nekünk kellett hozzájuk kiutazni, amit a Soros Alapítvány nagyvonalú támogatása tett lehetővé, s így az emigránsokkal is készülhettek interjúk.¹² Ezen túl is készült még külföldön, Nyugat-Európában és az USA-ban néhány interjú.¹³

Archívumunk egyik fontos – bár nem kellően nagyszámú – csoportját alkotják *a szomszédos országokban, elsősorban az erdélyi magyarokkal készített interjúk*. Ezeknek egy része közvetlenül is kapcsolatban volt, illetve van a magyarországi történetekkel, megszervezte, megszervezi az itthoni politikai mozgásokat, más részük viszont a romániai, csehszlovákiai magyarság érdekében tett megnyilvánulásai miatt mint kisebbségi politikus (író, tudós, egyetemi tanár stb.) került érdeklődésünk körébe. Különösen fontosnak tartjuk, hogy a romániai magyarok közül sikerült olyanokat megszólaltatni, akik az ötvenes években a romániai koncepciós pereknek voltak – elsősorban magyar nemzetiségük miatt – súlyosan

szenvedő áldozatai. Jelenleg Romániában azok körében folyik interjúkészítés, akik a forradalom leverése után koncepciós politikai perek áldozatai voltak, börtönbüntetést, internálást szenvedtek magyarságuk, illetve a forradalom melletti kiállás miatt.

Végül létezik az interjúknak egy nem tiszta profilú csoportja. Azokról a személyekről van szó, akiket úgy ítéltünk meg, hogy sorsuk, életútjuk paradigmatis, élettapasztalataik, átélt élményeik megmentése nemzeti érdek. Ebbe a csoportba tartoznak kiemelkedő tudósok és művészek, írók, építészek, egyházi személyiségek, orvosok, lapszerkesztők, egyetemi tanárok, továbbá a két világháború közötti korszak néhány vezető politikusa és progresszív személyisége, többnyire olyanok, akik a korszak bizonyos sajátosságairól rendelkeztek rendkívül fontos, csak általuk ismert információval, akik – gyakran nem közvetlenül, de sokszor közvetlenül is – jelentős hatást gyakoroltak történelmünk alakulására, és ezért feltétlenül szükségesnek tartottuk velük az életútinterjú elkészítését.

Végül teljesen külön csoportot alkotnak azok az interjúk, amelyek finanszírozását az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság biztosítja. Ennek az alprogramnak a keretében a magyar műszaki, gazdasági életet az elmúlt történelmi korszakban meghatározó személyiségekkel készítünk életútinterjúkat, továbbá a műszaki élet kiemelkedő figuráival, nagy öregjeivel.

AZ OHA AZ 56-OS INTÉZET KERETÉBEN

Amikor 1989-ben megalakult Az 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutató Intézete természetes volt, hogy az Oral History Archivum ennek az intézetnek a részeként fogja folytatni tevékenységét. Az '56-os Intézet első, már konkrét eredményeket is felmutató részlege az Oral History Archivum volt, amely gazdag tárháza az 1953–63 közötti korszaknak. Ugyanakkor az '56-os Intézet megfelelő szakmai és intellektuális háttérrel biztosít az Archivumnak, amely nem elszigetelten végzi immár munkáját, hanem szervesen kapcsolódik egy olyan tudományos műhelyhez, amely egyrészt folyamatosan felhasználja az Archivum eredményeit, másrészt szakmailag biztosítja, támogatja az interjúk feltárását, az információknak a tudomány számára történő elérhetőségét.

A Történelmi Igazságtétel Bizottságnak megalakulása és első hároméves (1988–1990) tevékenysége szorosan összefonódott az Oral History Archivum munkájával. A Kerekasztal valamennyi még élő résztvevője alapító tagja volt a Történelmi Igazságtétel Bizottságnak. A TIB első és talán máig legjelentősebb megnyilvánulása az 1989-es temetés szervezése és lebonyolítása az Oral History Archivum (akkor még a Corvin téren lévő) helyiségeiből történt. Ott volt először informálisan a TIB adminisztratív központja.

Az 56-os Intézet alapító kuratóriumi ülése a temetés másnapján, 1989. június 17-én volt, s ekkor született meg az Intézet jelenleg is érvényes koncepciója.

Az 56-os Intézet kutatási területeit figyelembe véve az OHA az interjúalanyok kiválasztásánál nagyobb figyelmet szentelt és szentel a mai napig azoknak a személyeknek, akik kapcsolódnak egy, az Intézetben folyó valamelyik kutatás-

hoz.¹⁴ Az e területeken egykor tevékenykedőkkel értelemszerűen sürgős az életútinterjúk elkészítése, amely a kutatás eredményes befejezéséhez nélkülözhetetlen.

Egyes esetekben korábbi metodológiai elveinket is módosítottuk, amennyiben olyan interjúkat is készítettünk, amelyek csak egy-egy konkrét, 1956-tal kapcsolatos eseményre, eseménysorozatra koncentrálnak. (Munkástanács-tagokkal, fegyveres harcosokkal, katonákkal, tehát célzott, körülhatárolható csoportok tagjaival.) Azonban még ezeket az ún. rövid interjúkat¹⁵ sem szűkítettük csak a történelmileg fontos eseményekre (szigorúan vett történelmi adatközlésre), csupán az arányokat változtattuk meg.

Az interjúk mindaddig holt anyagként hevernek pánccélszekrényeinkben, ameddig nem történik meg a kor színvonalának megfelelő – vagyis számítógépes – feltárásuk. Az Oral History Archivum valamennyi interjúját az interjúalany intenciójának megfelelő módon kezeli. Ez azt jelenti, hogy az interjúk egy része jelenleg a kutatók számára is csak az interjú alanyának és készítőjének hozzájárulásával hozzáférhető. Ezeknek az interjúknak a készítési idején uralkodó politikai légkör szükségessé tette, hogy az interjúalany legalább azt a minimális biztosítékot megkapja, amely szerint az interjúhoz legális körülmények között senki nem férhet hozzá. Ezért vállalnunk kellett ezeket a szigorú kikötéseket is.¹⁶

Az interjúk másik két csoportját a nyilvános, idézhető és a csak kutatható interjúk alkotják. Előbbiek esetében a forrás megjelölésével is lehet idézni az interjúban foglaltakat, utóbbiak a kutatók számára hozzáférhetőek, azokból az információk kinyerhetők, de csak a forrás megjelölése nélkül (illetve csak az interjúalany előzetes engedélye alapján) lehet rájuk hivatkozni. A tudományos kutatás eminens érdeke, hogy minél több interjú kerüljön ebbe az utóbbi kategóriába, mert a történelmi munka hitelességét az szolgálja, ha a forrásokat meg lehet nevezni és az információt szó szerint lehet idézni.

Érthető módon, mielőtt az OHA az 56-os Intézet része lett volna, legfőbb feladatának az interjúk gyűjtését tekintette. Ennek két alapos oka volt. Az egyik, hogy a feldolgozás során nyert eredmények publikálására igen kis remény lehetett, a másik, hogy versenyt futottunk az idővel, mert az emberi élet véges voltából következően egyre több olyan személy halt meg, akivel interjút kellett volna készíteni, s vitte magával kisebb vagy nagyobb titkait.¹⁷ Volt azonban egy harmadik ok is: nem állt rendelkezésünkre a szükséges pénz és számítógéppark.

Az interjúk elsődleges feldolgozása azonban folyamatosan megtörtént. Ez annyit jelent, hogy a hagyományos kézi munkával, cédulák segítségével minden interjúhoz készült névmutató, s ez a bekötött interjúban legalább minimális eligazodási lehetőséget biztosít a kutatónak. Az interjúk közötti eligazodást segíti az annotáció, amely néhány sorban tájékoztat az interjúalany kilétéről. Az OHA teljes nyilvántartása, amely a nemzetközi szokásoknak megfelelően tartalmazza az interjúval kapcsolatos összes szükséges adatot, szintén követi az interjúkészítés folyamatát.¹⁸ Ilyen tömegű interjú esetében egy összesített névmutató hagyományos módon alig készíthető el, s különösen nehezen kezelhető, a szükségszerűen előforduló hibák nem vagy csak nagyon nehezen küszöbölhetőek ki.¹⁹

Az 56-os Intézet számítógépes felszereltsége lehetővé teszi, hogy egy e célra készített program segítségével készüljön az összesített névmutató, s annak folyamatos karbantartása is megoldható legyen. Az összesített névmutató elkészülte után minden új interjú névmutatója bekerül a számítógépbe és évente elkészül nyomtatott formában is az új, bővített névmutató.

Nehezebb és sokkal több kompromisszumot igénylő feladatot jelentett az interjúk tartalmának számítógépes rögzítése.²⁰ Ugyanis a nemzetközi irodalomban nincs rá példa, hogy ilyen mennyiségű interjút előzetes kódolás nélkül számítógépen rögzítettek volna. Nyilvánvaló, hogy a számítógépre vitel során bizonyos információvesztéssel kell számolnunk. A kompromisszumkötésre akkor volt szükség, amikor azt kellett eldönteni, hogy milyen típusú információk elvesztését milyen mértékben engedhetjük meg. Az intézet alaptevékenységéből következően a legrészletesebben (tehát a legkevesebb információvesztéssel) a forradalom napjainak eseményeit rögzítjük. Az első szakaszban a lentebb közölt 56-os interjúk rögzítése történik meg. Ennek elkészülte után a téma iránt érdeklődő kutató dátum, esemény, földrajzi hely, intézmény alapján keresheti ki a számára fontos interjút illetve interjúrészletet. Hangsúlyozni szükséges, hogy ez a feldolgozás kizárólag a visszakeresést szolgálja s nem alkalmas statisztikai elemzésre. Alkalmas viszont arra, hogyha valaki egy dátumhoz (naphoz, de akár órához is) hozzárendelt eseményekre kíváncsi, akkor az interjúkban szereplő valamennyi, a megadott időben történt eseményt és azok interjúforrását megkapja. Ugyanígy, aki valamely intézmény előfordulási helyeit keresi, a program segítségével megkapja mindazokat az eseményeket és időpontokat, amelyek a keresett intézménnyel kapcsolatban voltak.

A rendszerváltás lehetővé tette, hogy immár szisztematikusan választhassuk ki új interjúalanyainkat, s feladva korábbi (a kényszer szülte) interjúalany-kiválasztási módszerünket (amelyben hólabdaszerűen kerültünk egyik interjúalanyunktól a másikig), és az Intézet kutatási témáihoz kapcsolódóan válasszuk új alanyainkat, azok közül, akik már nem félnek a megszólalástól, sőt sokan maguk ajánlkoznak, hogy egykori tapasztalataikat, élményeiket elmondhassák. Ma inkább a bőség zavarával küzdünk, bár a korábbi években sem az interjúalanyok, hanem a pénz és megfelelő felkészültségű interjúkészítők hiánya okozta a legfőbb gondot.

AZ ÉLETINTERJÚ MINT FORRÁS

Természetes, hogy a levéltárak részbeni megnyílása után az Oral History Archivum interjúiban fellelhető információk átértékelődnek, kizárólagos forrásértékük megszűnik. Azonban az 56-os Intézet eddigi tapasztalatai szerint megfelelő forráskritikai elemzés után az interjúk által nyújtott információk továbbra is szolgálják, szolgálhatják a történeti (és szociológiai) kutatásokat. A hely szűkössége miatt csak egyetlen példával szeretnénk illusztrálni az interjúk fontosságát, alkalmanként pótolhatatlanságát.

A forradalom alatti harci cselekményekről (itt elsősorban a fővárosi utcai harcokra gondolunk) nem készültek azonos idejű feljegyzések, sem a harcosok

számát, sem a harcok helyét, sem a fegyverek mennyiségét és mineműségét illetően. Érthető módon a perbe fogottak közül sokan – életüket mentendő – igyekeztek cselekvőségüket minimalizálni, minél több eseményt meg nem törtéنتté tenni (vagy éppen fordítva: mindent elvállalni, mentendő a társakat. De ugyanez vonatkozik a különböző más forradalmi szervezetek tevékenységére is. Az interjúkban azonban (természetesen az eltelt idő torzításait megfelelően figyelembe véve) a harcosok (és ugyanúgy a munkástanácsstagok, forradalmi bizottságok tagjai stb.) ma már szabadabban elmondják az egykori eseményeket. De elmondják azokat az írásban sehol nem dokumentált eseményeket is, amelyeket az '56 utáni időszakban át kellett élniük. Az egykori '56-osokat sújtó represszió egészen a rendszerváltásig végigkísérte a forradalomban részt vevők életét, sorsukat megnyomorította, egzisztenciájukat – kevés kivételtől eltekintve – tönkretette. Ezeket a folyamatokat csak az interjú-módszerrel ismerhetjük meg. Mint ahogy a perbe fogottak esetében a vizsgálati módszereket, az írásos dokumentumok (kihallgatási jegyzőkönyvek, ügynöki jelentések stb.) születésének körülményeit is.

Napjainkra annyiban változott a helyzet a korábbiakhoz képest, hogy az interjúkészítést célzottabban kell végezni, egy-egy részterületre interjúkészítő specialistákat kell kiképezni, s kevesebb esélyt szabad adni a véletlenszerű interjúalany-kiválasztásnak, mint az 1989–90 előtti években.

A forradalomban bármilyen területen részt vevők számára a rendszerváltás rendkívül erős érzelmi eseményt jelentett. Mindazok, akik a forradalomban bármilyen szinten illetve területen tevékenykedtek, s akár áldozatává váltak a megtorlásnak, akár sikerült azt elkerülni, évtizedeken keresztül egy nagy, osztársadalmi, felülről diktált hazugságban éltek az életüket. Ennek a hazugságnak több rétege volt, de az érintettek szempontjából a legfontosabb, hogy az 1956-os magyar forradalmat ellenforradalomként gyalázta a hivatalosság, s ezzel a nézettel szembefordulni egyenlő volt (lett volna) a politikai (gyakran egzisztenciális) öngyilkossággal. Mindazok tehát, akik '56-ot pozitív értéként őrizték emlékezetükben, folyamatosan szembekerültek az őket körülvevő (hivatalos) világgal, amikor a számukra meghatározó jelentőségű események megítélésével találkoztak.

Nem kétséges hogy a valóság és a valóságos élmények megtartásának egyik legszükségesebb eszköze a beszélgetés, amely az ember szubjektív valóságát állandóan garantálja, befolyásolja és újratermeli, s a megerősítésekkel karbantartja a személyiséget. Ismerve azonban az elmúlt harmincöt év történelmét, éppen ennek a valóságnak egészséges megőrzése, az indulatok normális szintű újratermelése vált lehetetlenné.

A kényszerű hallgatás elfojtást eredményezett, az egykori történések ki nem mondása, ki nem mondhatósága állt szemben az igazság tudásával, amely a személyiségen belül súlyos feszültséget okozott. Ezért nem csodálható, hogy amikor ezek a gátak megszűntek, mindazokból, akik a némaságot már alig viselték, elemi erővel tört fel az igazság kimondásának vágya. Ennek számos politikai megnyilvánulását láthattuk, hiszen a lefojtott indulatok, az évtizedes szorongások nem mindig a „hatályos normák” szerint nyilvánultak meg. Különösen igaz ez azoknak az esetében, akik a forradalom eseményeit, szubjektív élményét intellektuálisan nem voltak képesek feldolgozni.

Szerencsére az emberi psziché olyan természetű, hogy a folyamatos kívülről jövő megerősítések szükségessége, esetleg teljes hiánya ellenére is képes a megélt, igaznak elfogadott valóságot és az identitást megőrizni, mert a külső ellenerők dacára megtalálja az ehhez szükséges megerősítéseket. Igaz, a társadalmi visszaigazolás az 56-osok esetében hiányzott, de helyette szűk körben, a családban, barátok között, volt 56-os társak körében, ha takaréklángon is, de létezett az a szükséges minimális megerősítés, amely az önazonossághoz nélkülözhetetlen. Mondhatjuk, hogy az 56-osok az elmúlt harmincöt évet állandó krízishelyzetben éltek le, s a rendszerváltás után ennek a feszültségétől akartak, s akarnak ma is szabadulni. Az évtizedekeig hiányzó egyéni igazság és a történelem megélt valóságának reális egybevetése az objektívnek nevezett történelemmel, és ezek egyensúlyának létrehozása napjainkban történik meg, értelemszerűen visszamenőleges hatállyal.

Az Oral History Archivum a megváltozott történelmi viszonyok között egészen más emberekkel találkozik, s készít interjúkat, mint korábban. A korábbi korszakban oly terhes elfojtások miatt az interjú-szituáció akkor megerősítést jelentett, jelenthetett az interjúalanyoknak egy olyan élethelyzetben, amelyben éppen erre volt a legnagyobb szükségük. Az illegális, kvázi illegális forradalomkutató szakaszában pusztán az a tény, hogy akadnak „külső, idegen” személyek (nevezetesen az interjúkészítők), akik (bizonyos mértékű személyes kockázat árán, tehát a megkérdézett valamikori élethelyzetéhez hasonló körülmények között) vállalják az interjúalany önazonosságának a megerősítését, olyan készletet jelentett, amely az interjúk tartalmi gazdagságát erősítette.

Ma az interjúalanyok az évtizedek alatt felgyülemlett feszültséget (is) megpróbálják az interjúban „kibeszélni”, az interjú-szituáció a megalázottság miatti szomorúság és kétségbeesés feloldásának is egyik lehetséges terepe. Különösen igaz ez azoknak az esetében, akik érthető egzisztenciális megfontolások miatt gyakran még a legszűkebb családi, baráti körben is elhallgatták egykori tevékenységüket, s most 35 év elteltével, megöregedve szükségét érzik egyéni igazságuk kimondásának, s a csak általuk ismert történések megosztásának.

Mindezzel csupán azt szerettük volna érzékeltetni, hogy a rendszerváltás utáni interjúkban foglalt teljes élettörténetek merőben más élethelyzetben keletkeztek, ill. keletkeznek. A korábban jellemző bizalmi viszony helyére az interjúalany és az interjúkészítő közötti új viszony került: az interjúalany legfőbb elvárása nem az élmények titkos megosztása (mint korábban), hanem egyrészt önazonosságának megerősítése, másrészt indulatainak szervezett kezelet között történő levezetése.

PUBLIKÁCIÓS TERVEK

Az Oral History Archivum eddigi interjúiból is születtek már publikációk. (Ezek jegyzékét lásd a függelékben.) Miként eddig is, a jövőben is el kívánjuk kerülni a politikai szenzációéhség kielégítését. Az 56-os Intézet tervezi az interjúk alapján tematikus kötetek kiadását, amelyek az interjúk, interjúrészletek mel-

lett dokumentumokat is tartalmaznak és megfelelő tudományos jegyzetaparátussal igazítják majd el az olvasót.

A következő kötetek kiadását tervezzük (Nem fontossági és nem is a várható megjelenés sorrendjében.):

A *munkástanácsok* a forradalom utóéletének legfontosabb és legtovább működő testületei voltak. Mind a fővárosi (a Nagy-budapesti Központi Munkástanács), mind a különböző vidéki (megyei, üzemi) munkástanácsok (illetve forradalmi bizottságok) vezetőivel és tagjaival készültek interjúk. Ezekből tervezünk egy válogatást közreadni, gazdag dokumentum-melléklettel. Egy másik kötetben a *fegyveres testületek* azon *hivatásos tagjaival* készült interjúból közölnénk válogatást, akik részt vettek a forradalomban. A legkevésbé ismert területe a forradalomnak a *fegyveres felkelők, a pesti srácok* tevékenysége. Ma már igen sok egykori fegyveressel készült interjúja van az Oral History Archivumnak. Ezekből egy rendkívül informatív kötetet lehet összeállítani, amely a forradalom olyan területeit ismerteti meg, amely mind a mai napig szinte teljes homályban van. A negyedik kötet a forradalom ideje alatt *újjászerveződő pártok* prominens személyiségeivel készült interjúkat tartalmazná. Egy ötödik kötetbe az 1956-os emigránsok visszaemlékezéseiből hozunk válogatást, mind hazai, mind külföldi élményeikről.

A már említett *kerekasztal beszélgetés* kiadása is a közeli jövőben várható.

Az itt következő annotált interjújegyzék csak a forradalommal szorosan kapcsolatban lévő interjúkat tartalmazza. A közzétett annotációk helyszűke miatt rövidebbek, mint a végleges és teljes tartalmi kivonatok, amelyek az Oral History Archivum teljes anyagát ölelik fel. Most arra kellett törekednünk, hogy a forradalom iránt érdeklődők számára nyilvánossá tegyük az Oral History Archivumban lévő, '56-tal kapcsolatos interjúinkat. Mind az Oral History Archivum teljes annotált jegyzékét, mind az itt közzétett, csak az '56-os interjúkat tartalmazó annotációkat Molnár Adrienne és Kőrösi Zsuzsanna készítette.

JEGYZETEK

1. Az első, módszertanilag átgondolt önéletrajzi interjút Széll Jenővel készítettük, aki 1932-ben annak a pernek volt vádlottja, amelyben József Attilát is elítélték, s aki hosszú utat járt meg, amíg eljutott előbb a pártellenzékiek, majd az '56-os demokraták közé, Kádár börtöneit is megjárva. Az interjút Hegedűs B. András, Kozák Gyula és Szabóné Dér Ilona készítette.
2. A televízióban Berecz János, az MSZMP KB tagja volt a „Velünk élő történelem” c. műsor vezetője, amelynek szakértője az a Hollós Ervin volt, aki a forradalom után a Belügyminisztérium kötelességében maga is aktívan részt vett a megtorlásokban. A rádióműsor szerkesztője Asperján György volt. A *Népszabadságban* „Ez történt” címmel jelent meg cikksorozat, amelyet később brosúrában is közreadtak. *Ez történt*. A Népszabadság cikksorozata 1956-ról. Népszabadság – Kossuth Kiadó. Bp. 1981. Írták: Pintér István, Rényi Péter (szerkesztő), Súlyom József, Szabó László, Szántó Jenő, Várnai Ferenc, Vértes Imre.
3. A kerekasztal beszélgetés anyaga 1993-ban megjelenik.
4. Hegedűs B. András Göncz Árpáddal, Kozák Gyula Péterfy Miklóssal készített interjút érdemes megemlíteni. Utóbbi a *Beszélő* 1986-os, a forradalom 30. évfordulóján megjelent száma közölte.

- Az ún. szűkebb körű, célzott beszélgetések közül fontosnak tartjuk azt, amelynek keretében Hegedűs András, volt miniszterelnök a szovjet csapatok behívásának körülményeiről számolt be.
5. A kutatás a *Gazdaságunk szervezeti rendszere* címet viselte, s ennek részeként készültek az autobiografikus életútinterjúk, amelyek az a célt tűzték ki, hogy egyrészt megismerjék a gazdasági közép- és felsővezetők karrierjét, másrészt e vezetők mentalitását. 1981 és 1985 között 156 gazdasági közép- és felsővezetővel készült életútinterjú. Az interjúk egy példánya az MTA Közgazdaságtudományi Intézetében, egy példánya pedig az Oral History Archivumban található.
 6. Az interjúk alapján született meg Hegedűs B. András és Kozák Gyula tanulmánya a gazdasági vezetők karriertípusairól. Kézirat.
 7. Vitányi Iván ekkor az Országos Közművelődési Központ főigazgatója volt, s befogadta az induló Oral History Archivumot, lehetővé tette az intézményes keretek közötti működést.
 8. Lásd e kötetben Standeisky Éva dolgozatát, amely egy rövid írásos dokumentumot, egy spiclijelejtést elemez, s éppen arra hívja fel a figyelmet, hogy a levéltári anyagok értelmezése, forráskritikai kezelése milyen – szinte megoldhatatlan – nehézségeket jelent a kutatóknak. Különösen érvényes ez a megállapítás olyan történeti korszakokra, amelyekben az írásos források keletkezésekor a szándékos torzítás volt a jellemző.
 9. Ezek közül a Farkas Vladimírral készült interjú jelent meg a *Mozgó Világban*. Lásd a publikációk jegyzékét!
 10. Keresztes Sándor, Matheovits Ferenc, Pártay Tivadar, Révész András, Vörös Vince, hogy csak néhány nevet említsünk azon interjúalanyaink közül, akik 1989 után újra bekapcsolódtak az országos vagy a helyi politikai életbe.
 11. Már maga az is sokat mond, hogy mikor következik be a mesterségesen előidézett amnézia, illetve, hogy milyen mértékig vállalják egyesek egykori önmagukat. A jegyzetben példák felsorolásától eltekintünk.
 12. Csicsery-Rónay István, Kende Péter, Rentoul Ferenc, Schöpflin Gyula, Sujánszky Jenő, Takács Béla stb.
 13. Aczél Tamás, Bocskay József, Fitos Vilmos, Jónás Pál, Tóth Sándor, Varga Béla stb.
 14. Három témát emelnék ki. Az egyik a vidéki – borsodi és hajdú-bihari – munkástanácsok, a másik a IX. kerületi fegyveres ellenállás, a harmadik a VII. kerületi fegyveres ellenállás és a velük együttműködő értelmiségi csoport tevékenysége.
 15. Azt az elvet, amely szerint autobiografikus életútinterjúkat készít az OHA, nem adtuk fel, s amikor rövid interjúkról beszélünk, akkor azon azt kell érteni, hogy az interjúalany elő- és utóéletét az ún. nagy interjúktól eltérően rövidebben, koncentráltabban tartalmazza az interjú.
 16. A megváltozott történelmi, politikai körülmények között azonban arra törekszünk, hogy minél több, eddig zárt anyagként kezelt interjú kutathatóvá váljék, s az interjúalanyok oldják fel korábbi szigorú megkötéseiket.
 17. A már említett Péterfy Miklós-interjú azért maradt, immáron örök időkre befejezetlen, mert a súlyos börtönbüntetésre ítélt Péterfy Miklós szíve időnek előtte felmondta a szolgálatot – az interjúkészítés közben.
 18. Ez a részletesebb nyilvántartás tartalmazza az interjúalany nevén, és az annotáción kívül a készítő és a leíró nevét, a felvétel idejét és időtartamát, a leirat terjedelmét, az interjúra fordított költségeket, az esetleges mellékletek mineműségét, a kutathatóság szintjét, továbbá minden, az interjúval kapcsolatos releváns adatot.
 19. Az eddig elkészült interjúk névmutatóinak terjedelme mintegy 2000-2500 oldal.
 20. Mind a névmutató, mind a tartalmi elemek számítógépre vitelének programját Lux Zoltán készítette a TEXTAR alapprogram adaptációjával. E program segítségével készül az 1956-os Intézet összesített bibliográfiája és filmográfiája is.

AZ ORAL HISTORY ARCHIVUM INTERJÚI ALAPJÁN KÉSZÜLT
PUBLIKÁCIÓK (AZ INTERJÚALANY NEVÉNEK BETŰRENDJÉBEN):

- Murányi Gábor: Útközben. A Szabad Ifjúságtól a Magyar Ifjúságig. – *Magyar Nemzet*, 1990. október 21. (Interjú CSATÁR IMRÉ-vel)
- DOMOKOS PÁL PÉTER elmondja életét Balogh Júliának. *Életutak-1*. Oral History Archivum–Vita Kiadó. 1988. 122 p. Sorozatszerkesztő: Hegedűs B. András és Kozák Gyula.
- Hogyan készül a popmenedzser? ERDŐS PÉTER-rel beszélget Acsay Judit. Unió Lap- és Könyvkiadó Kereskedelmi Kft. Bp. é. n. 304 p.
- Kozák Gyula: Múltbanzés. Interjú FARKAS VLADIMÍR-ral, az Államvédelmi Hatóság volt alezredesével. *Mozgó Világ*, 1988. 11.
- FAZEKAS GYÖRGY: *Forró ős Budapest*. Életúinterjú. Az interjút készítette Hegedűs B. András. Pallas Lap- és Könyvkiadó. Bp. 1989. Magyar Hírlap Könyvek. 233 p.
- Molnár Adrienne: Vargabetűk. Adalékok FÖLDVÁRI RUDOLF életútjához. 1–6. *Északmagyarország*, 1991. február 9., 11., 12., 13., 14., 15.
- Nagy Gyula: Egy romániai börtön 1942–43-ban. Interjú GÁL MÁTYÁS-sal. *Mozgó Világ*, 1989. 7. szám
- Hegedűs B. András–Kozák Gyula–Szabóné Dér Ilona: Életinterjú JÁNOSSY FERENC-cel. *Medvetánc*, 1986. 4. 1987. 1. (összevont szám)
- Kozák Gyula: Sajtó alatt. Interjú KENDE PÉTER-rel. *Mozgó Világ*, 1989. 9.
- Murányi Gábor: A Konduktorov-ügy. *Magyar Nemzet*, 1991. augusztus 21. (Interjú KÓS PÉTER-rel)
- LITVÁN JÓZSEF: *Ítéletidő*. Tekintet Könyvek. Bp. 1991. Tóth Pál Péter interjúja alapján. Bevezető Szelényi Iván, utószó Tóth Pál Péter. 174 p.
- Péterfy Miklós: Egy felkelő emlékei. *Beszélő*, 18. (1986/3.) Interjú PÉTERFY MIKLÓS-sal, az interjút Mécs Imre közreműködésével Kozák Gyula készítette. (Szamizdat) Újraközölve a *Beszélő* össziadásában, 2. kötet. 565 p. Bp. 1992.
- Lecke volt... „Az emberi nagyságról”. Balogh Júlia interjúja RÓNAY ANDRÁS-sal. *Hitel*, 1991. 7.
- Murányi Gábor: Éveken át készült a Rádió elfoglalására. *Magyar Nemzet*, 1990. július 28. (Interjú SUJÁNSZKY JENŐ-vel)
- Nem felejtünk. VARGA ENDRE elmondja életét Hegedűs B. Andrásnak és Kozák Gyulának. *Életutak-2*. Oral History Archivum–Vita Kiadó. Bp. 1989. 144 p. Sorozatszerkesztő: Hegedűs B. András és Kozák Gyula
- Rendhagyó utószó. In: Vas Zoltán: *Betiltott könyvem*. Szabad Tér Kiadó. Bp. 1990. Kozák Gyula interjúja VAS ZOLTÁNNÉ-val. 365–415 p.
- VÁSÁRHELYI MIKLÓS: *Ellenzékben*. Szabad Tér Kiadó. Bp. 1989. Szerk.: Tóbiás Áron. Hegedűs B. András és Kozák Gyula interjúja. 106–165 p.